https://ecs.ui.ac.ir/?lang=en

Journal of Endowment & Charity Studies
E-ISSN: 3115-7475
Vol.5, Issue.1, No.9, 2027, pp 105-128
Received: 31/08/2026
Last Revised: 31/10/2026
Accepted: 02/11/2026

Research Paper

The Strategic Role of Waqf and Charitable Organizations in Strengthening Iran's Economic Resilience under Sanctions

Amirhossein Abdollahzadeh
Ph.D. Graduate, Department of Leadership and Human Capital, Faculty of Public Administration and Organizational Sciences, College of Management, University of Tehran, Tehran. Iran
abdallahzadeh@ut.ac.ir

Seyed Mohammad Moghimi *
Professor of Public Administration, Department of Public Policy and Administration, Faculty of Public Administration and Organizational Sciences, College of Management, University of Tehran, Tehran. Iran
moghimi@ut.ac.ir

Introduction
Under economic warfare and sanctions, Iran's economy faces multiple and simultaneous shocks, including financial and trade restrictions, supply chain disruptions, inflationary pressures, and declining household purchasing power. Under such conditions, economic resilience depends not only on the capacities of the state and markets but also on the ability of social institutions to mobilize resources, support vulnerable groups, and rebuild economic capabilities. Waqf and charitable organizations represent important social capacities that can contribute to this process. However, the availability of philanthropic resources alone does not necessarily strengthen resilience; their effectiveness depends on the quality of governance, institutional coordination, transparency, and resource allocation. Previous studies have mainly examined waqf and charitable organizations in terms of poverty alleviation, economic development, the governance of charitable institutions, or Islamic social finance instruments. However, the relationship between the mechanisms of these institutions and the multi-stage process of economic resilience has received less attention. Accordingly, the central question of this study concerns how the capacities of waqf and charitable organizations can be transformed into institutional mechanisms for strengthening economic resilience in Iran under conditions of economic warfare and sanctions. The study examines through which capacities and mechanisms, and at which stages, these institutions can contribute to livelihood protection, the continuity of economic activities, and the reconstruction of productive capacities. The main limitation of the study is its reliance on documentary and conceptual evidence, without direct field-based evaluation of the performance of these mechanisms.

Methodology
This study is applied in terms of its purpose and conceptual-analytical in nature. It adopts a qualitative approach based on systematic documentary analysis and combined thematic analysis. The documentary corpus comprises domestic and international academic and research publications, laws and regulations, general policies, development plans, official documents, policy and expert reports, performance and implementation reports, and public statements related to waqf, charitable organizations, social protection, poverty alleviation, economic resilience, and crisis management in Iran. Sources were selected through targeted searches based on their relevance to the research question, the credibility of their publishers, their potential to provide extractable evidence, and their analytical value. In the analytical process,

*Corresponding Author
Abdollahzadeh, A., & Moghimi, S.M. (2027). The strategic role of waqf and charitable organizations in strengthening iran's economic resilience under sanctions. *Journal of Endowment & Charity Studies, 5(1), 105-128.* https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

initial codes were developed based on theoretical concepts of economic resilience, governance, and Islamic social finance. Additional codes and themes were then identified from the documentary material. Similar categories were organized into subthemes and broader themes, and the relationships among them were examined. Source triangulation was employed to enhance the credibility of the findings by comparing and cross-checking evidence from official documents with policy and implementation reports and academic research. Finally, the themes and mechanisms supported by documentary evidence were integrated into a multi-level, process-oriented conceptual framework.

Findings

The findings identified seven institutional capacities associated with the strategic role of waqf and charitable organizations: data-driven governance and resource targeting; network governance and institutional coordination; transparency and accountability; institutional agility and adaptability; financing diversification; activation of productive capacity; and social capital and trust. These capacities do not operate independently. Rather, they connect resources to economic outcomes through needs identification, targeted support, coordination among actors, rapid response, mobilization of participation, and resource reallocation. The documentary analysis indicated that these mechanisms primarily affect resilience through three pathways: protecting household livelihoods, sustaining local economic activities, and preserving or rebuilding small-scale productive capacity. The synthesis of themes also revealed four stages of intervention. The first is emergency stabilization, aimed at preventing an immediate decline in welfare. The second is livelihood recovery, which seeks to maintain minimum income and access to essential services. The third is productive capacity reconstruction through working capital, work equipment, skills development, and support for productive activities. The fourth is the institutionalization of resilience through monitoring, evaluation, learning, and the strengthening of institutional capacity. Furthermore, aligning the type and timing of financial resources with each stage of intervention was identified as a key principle in designing a resilient support system.

Discussion and Conclusion

The findings indicate that the strategic role of waqf and charitable organizations in strengthening economic resilience depends not merely on the volume of available resources or the provision of temporary assistance, but on how these resources are organized, allocated, and transformed into sustainable economic capacities. This conclusion is consistent with the literature on adaptive social protection and Islamic social finance, which emphasizes the connections among resources, institutional arrangements, coordination, and stages of recovery. The proposed framework considers waqf and charitable organizations not as substitutes for the formal social protection system, but as components of a multi-level architecture of economic resilience operating in interaction with the state, civil society, and markets. Accordingly, rapid and flexible resources are more suitable for emergency stabilization, sustained resources for the continuity of services and livelihood recovery, and capital-based resources and productive waqf assets for rebuilding productive capacity. Data, transparency, accountability, and evaluation also provide the basis for institutional learning and the adjustment of interventions. The main contribution of this study is the development of a conceptual framework for moving beyond the fragmented and short-term distribution of philanthropic resources toward institutional, capacity-building, and learning-oriented interventions. Given the study's documentary nature, empirically testing the proposed framework and evaluating its implementation in waqf and charitable organizations are important directions for future research.

Keywords

Economic Resilience, Economic Warfare, Sanctions, Waqf, Charitable Organizations.

مطالعات وقف و امور خیریه

دوره ۵، شماره ۱، شماره پیاپی(۹)، ۱۴۰۶، ص ۱۲۸-۱۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۶/۹ تاریخ آخرین بازنگری: ۱۴۰۵/۸/۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۸/۱۱

مقاله پژوهشی

نقش راهبردی وقف و خیریه در تقویت تاب‌آوری اقتصادی ایران در شرایط تحریم

امیرحسین عبداله‌زاده [۱] **و سیدمحمد مقیمی*** [۲]

۱. دانش‌آموختهٔ دکتری، گروه رهبری و سرمایهٔ انسانی، دانشکدهٔ مدیریت دولتی و علوم سازمانی، دانشکدگان مدیریت دانشگاه تهران، تهران، ایران
abdallahzadeh@ut.ac.ir

۲. استاد گروه خط‌مشی و ادارهٔ امور عمومی، دانشکدهٔ مدیریت دولتی و علوم سازمانی، دانشکدگان مدیریت دانشگاه تهران، تهران، ایران
moghimi@ut.ac.ir

چکیده

اقتصاد ایران طی سال‌های اخیر تحت تأثیر هم‌زمان تحریم، نااطمینانی جغرافیای سیاسی، فرسایش قدرت خرید، محدودیت‌های مالی دولت، اختلال در زنجیره‌های تأمین و افزایش شکنندگی معیشت خانوارها قرار گرفته است. در چنین شرایطی، این پژوهش با هدف تبیین نقش راهبردی نهادهای وقف و خیریه در دفاع اقتصادی، کاهش آسیب‌پذیری و تقویت تاب‌آوری اقتصادی انجام شده است. پرسش اصلی پژوهش این است که این نهادها چگونه می‌توانند از سطح حمایت‌های سنتی فراتر روند و به بخشی از سازوکار تقویت تاب‌آوری اقتصادی در برابر تکانه‌های مرکب تبدیل شوند. پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، مفهومی-تحلیلی است و با استفاده از روش تحلیل اسنادی انجام شده است. در این راستا، مبانی نظری و پژوهشی داخلی و بین‌المللی مرتبط با تاب‌آوری اقتصادی، مالی اجتماعی اسلامی، وقف و خیریه، حکمرانی بحران و مدیریت بحران، در کنار اسناد سیاستی، قوانین و مقررات رسمی ایران، تحلیل و تلفیق شدند. مضامین و سازوکارهای اثرگذاری از طریق مقایسه و ترکیب شواهد پژوهشی و اسنادی استخراج و در قالب یک چارچوب مفهومی یکپارچه صورت‌بندی شدند. یافته‌های پژوهش نشان داد وقف و خیریه زمانی می‌توانند نقشی راهبردی در تاب‌آوری اقتصادی ایفا کنند که از ظرفیت‌های نهادی و مدیریتی لازم برای تبدیل منابع اجتماعی به مداخلات هدفمند برخوردار باشند. ظرفیت‌های نهادی اصلی شامل حکمرانی شفاف و پاسخ‌گو، اولویت‌بندی مسئله‌محور نیازها، هماهنگی بین‌بخشی، تأمین مالی ترکیبی و نوآورانه و تصمیم‌گیری داده‌محور شناسایی شدند. بر اساس تلفیق مضامین، مداخله در چهار مرحلهٔ تثبیت اضطراری، بازیابی معیشتی، بازسازی ظرفیت تولیدی و نهادینه‌سازی تاب‌آوری صورت می‌گیرد. همچنین، یافته‌ها نشان داد تناسب منبع مالی با مرحلهٔ مداخله و وجود سازوکار ارزیابی و یادگیری، از الزامات تبدیل حمایت‌های مقطعی به ظرفیت پایدار تاب‌آوری است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد نقش وقف و خیریه در شرایط جنگ اقتصادی و تکانه‌های مرکب نباید به کمک‌رسانی کوتاه‌مدت و توزیع منابع محدود شود. این نهادها در صورت برخورداری از حکمرانی مناسب، تأمین مالی متنوع، هماهنگی نهادی و سازوکارهای داده‌محور می‌توانند از حمایت اضطراری به بازیابی معیشت، بازسازی ظرفیت‌های تولیدی و ایجاد تاب‌آوری پایدار گذار کنند. چارچوب مفهومی پیشنهادی پژوهش با پیونددادن ادبیات نظری و پژوهشی وقف و خیریه، تاب‌آوری اقتصادی و حکمرانی بحران، چارچوبی برای انتقال این نهادها از منطق توزیع پراکنده و کوتاه‌مدت به منطق مداخلهٔ نهادی، ظرفیت‌ساز و یادگیرنده ارائه می‌کند.

واژه‌های کلیدی

تاب‌آوری اقتصادی، جنگ اقتصادی، تحریم، وقف و خیریه، تأمین مالی اجتماعی.

***نویسنده مسئول**

عبداله‌زاده، ا.، و مقیمی، س.م. (۱۴۰۶). نقش راهبردی وقف و خیریه در تقویت تاب‌آوری اقتصادی ایران در شرایط تحریم. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۵(۱)، ۱۰۵-۱۲۸. https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

3115-7475© The Author(s). Published by University of Isfahan
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

۱- مقدمه و بیان مسئله

اقتصادهای تحت فشار به‌ندرت یک بحران را به صورت یک تکانهٔ منفرد تجربه می‌کنند. جنگ اقتصادی از طریق ابزارهایی مانند تحریم‌های مالی، بانکی، نفتی و تجاری، محدودیت دسترسی به بازارها و منابع ارزی، اختلال زنجیره‌های تأمین و فناوری و ایجاد نااطمینانی، فشارهای مستمر و چندلایه‌ای بر اقتصاد وارد می‌کند. این فشارها با تورم، نوسانات ارزی، کاهش سرمایه‌گذاری و افت قدرت خرید درهم‌تنیده می‌شوند و آسیب‌پذیری اقتصادی را تشدید می‌کنند؛ از این رو، مسئلهٔ اصلی صرفاً اندازهٔ تکانه نیست، بلکه ظرفیت اقتصاد و نهادهای اجتماعی برای جذب، سازگاری و بازیابی در برابر فشارهای ناشی از جنگ اقتصادی است (Briguglio et al., 2008; Martin, 2012; Martin & Sunley, 2015).

ایران نمونه‌ای برجسته از این وضعیت است. اقتصاد ایران طی سال‌های گذشته در معرض جنگ اقتصادی و تحریم‌های مالی، بانکی، نفتی و تجاری قرار داشته است و این فشارها در تعامل با آسیب‌پذیری‌های ساختاری، به کاهش درآمدهای ارزی، افزایش هزینهٔ مبادلات، اختلال در تجارت و تشدید فشارهای تورمی و معیشتی منجر شده‌اند. بانک جهانی در سال ۲۰۲۶ گزارش می‌کند فعالیت اقتصادی ایران به‌شدت تحت تأثیر جنگ، تحریم‌های اقتصادی و ناآرامی اجتماعی قرار گرفته و اختلال در واردات کالاهای ضروری، فشارهای تورمی و خطرات امنیت غذایی را افزایش داده است (World Bank Group, 2026). در عین حال، شواهد نشان می‌دهد اقتصاد ایران از طریق تغییر مسیرهای تجاری و سازوکارهای نهادی و تولیدی، شکل‌هایی از تاب‌آوری را توسعه داده است (Kalb, 2024). بنابراین، تاب‌آوری اقتصادی ایران باید در پیوند با فشارهای جنگ اقتصادی و ابزارهای آن، به ویژه تحریم‌ها، و ظرفیت‌های داخلی سازگاری تحلیل شود.

در مبانی نظری و ادبیات پژوهشی اقتصادی، آسیب‌پذیری به میزان مواجهه و حساسیت اقتصاد نسبت به تکانه‌ها و محدودیت آن برای مقابله با پیامدهای آنها اشاره دارد؛ در حالی که تاب‌آوری بر ظرفیت مقاومت، جذب، سازگاری و بازیابی تأکید می‌کند (Briguglio et al., 2008). تاب‌آوری مفهومی پویاست و علاوه بر بازگشت به وضعیت پیش از بحران، حفظ کارکردهای حیاتی، سازگاری با شرایط جدید و ایجاد ظرفیت برای مواجهه با تکانه‌های بعدی را در بر می‌گیرد (Martin, 2012; Martin & Sunley, 2015). در شرایط جنگ اقتصادی، این ظرفیت در سه سطح اهمیت می‌یابد: حفظ معیشت و درآمد خانوار، استمرار تولید و اشتغال در سطح بنگاه و جامعهٔ محلی، و بسیج منابع، هماهنگی و حکمرانی در سطح نهادی.

در این میان، بخش سوم و سازوکارهای خیرخواهانه می‌توانند بخشی از ظرفیت اجتماعی مقابله با فشارهای اقتصادی باشند. سازمان‌های خیریه، بنیادها، نهادهای مردمی و ابزارهای مالی اجتماعی می‌توانند منابع مورد نیاز برای حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر، حفظ معیشت و تقویت ظرفیت‌های محلی را بسیج کنند؛ موضوعی که با تأکید ادبیات پژوهشی تاب‌آوری اجتماعی بر سرمایهٔ اجتماعی، شبکه‌های اعتماد و ظرفیت سازمانی هم‌خوان است (Aldrich & Meyer, 2015). در ایران، وقف نیز می‌تواند فراتر از کمک کوتاه‌مدت، از طریق ایجاد دارایی‌های پایدار، تأمین مالی خدمات اجتماعی، حمایت از فعالیت‌های اقتصادی و ایجاد زیرساخت، به کاهش آسیب‌پذیری و تقویت ظرفیت بلندمدت جامعه کمک کند (Mubarak & Wahyuni, 2025). با این حال، وجود منابع خیرخواهانه به‌خودی‌خود به تاب‌آوری منجر نمی‌شود و تبدیل آنها به ظرفیت اقتصادی مستلزم شناسایی نیاز، تخصیص هدفمند منابع، هماهنگی، شفافیت، پاسخ‌گویی و ارزیابی عملکرد است (Mohaiyadin et al., 2022; Ainol-Basirah & Siti-Nabiha, 2023). مطالعات جدید نیز بر ترکیب زکات، وقف و صدقه برای تأمین نیازهای اضطراری و حمایت از بازیابی بلندمدت تأکید دارند (Al-Daihani et al., 2025).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

با وجود مطالعات متعدد دربارهٔ تاب‌آوری اقتصادی، اقتصاد مقاومتی، وقف و خیریه، مبانی نظری این حوزه عمدتاً به صورت جداگانه توسعه یافته است. مطالعات وقف در ایران بیشتر بر فقرزدایی، توسعهٔ اقتصادی و اقتصاد مقاومتی تمرکز داشته‌اند (خاکسارآستانه و همکاران، ۱۳۹۴؛ درخشنده و عالیان، ۱۳۹۷؛ مولایی و همکاران، ۱۴۰۳)؛ در حالی که بخشی دیگر به حکمرانی، تنظیم‌گری، شفافیت و آیندهٔ نهادهای خیریه توجه داشته‌اند (رعنایی‌کردشولی و دهاز، ۱۴۰۲؛ اسکندری‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۲؛ حسینی و همکاران، ۱۴۰۳). در مقابل، ادبیات تاب‌آوری اقتصادی عمدتاً بر مقاومت و بازیابی و ادبیات مالی اجتماعی اسلامی بر ابزارهای تأمین مالی تمرکز داشته است. از این رو، خلأ مهمی در تبیین چگونگی تبدیل منابع وقف و خیریه به ظرفیت تاب‌آوری در شرایط جنگ اقتصادی و تحریم‌ها وجود دارد.

مقالهٔ حاضر با هدف پرکردن این خلأ، وقف و خیریه را به عنوان بخشی از معماری چندسطحی و فرایندی تاب‌آوری اقتصادی مفهوم‌پردازی می‌کند؛ به گونه‌ای که مداخله در سطح خرد بر تثبیت معیشت، در سطح میانی بر حفظ اشتغال و تولید، و در سطح نهادی بر حکمرانی، داده، هماهنگی و تأمین مالی پایدار متمرکز است و از حمایت اضطراری به بازیابی معیشتی، بازسازی ظرفیت تولید و نهادینه‌سازی تاب‌آوری حرکت می‌کند. بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش این است:

وقف و خیریه از طریق چه سازوکارهایی، در چه سطوحی و در چه مراحلی می‌توانند در شرایط جنگ اقتصادی و تحریم‌ها به تقویت تاب‌آوری اقتصادی در ایران کمک کنند؟

۲- پیشینهٔ پژوهش

۲-۱ تاب‌آوری اقتصادی: از مقاومت منفعل تا بازسازی فعال

مبانی نظری تاب‌آوری اقتصادی در سطح بین‌المللی معمولاً میان دو مفهوم تمایز می‌گذارد: آسیب‌پذیری و تاب‌آوری. آسیب‌پذیری بیشتر به ویژگی‌هایی ساختاری اشاره دارد که اقتصاد را در برابر تکانه‌ها ضعیف می‌کنند؛ در حالی که تاب‌آوری به ظرفیت سیاستی، نهادی و اجتماعی برای مقاومت، سازگاری و بازیابی مربوط می‌شود (Briguglio et al., 2008). در همین راستا، پژوهش‌های فارسی نیز نشان داده‌اند سنجش تاب‌آوری اقتصادی ایران باید نه فقط بر شاخص‌های کلان، بلکه بر کیفیت سیاست‌گذاری، ظرفیت نهادی و ساختار تولید نیز تکیه کند (ابونوری و لاجوردی، ۱۳۹۵؛ قاسمی و عرب‌مازار، ۱۳۹۹).

در این پژوهش، تاب‌آوری اقتصادی به مثابهٔ توان جامعه برای حفظ «کارکردهای حیاتی» در زمان بحران تعریف می‌شود. این کارکردها شامل تأمین حداقل معیشت، تداوم دسترسی به کالاهای ضروری، حفظ بخشی از اشتغال و تولید محلی، و کاهش سرعت سرایت بحران از اقتصاد به حوزه‌های اجتماعی است. به همین دلیل، مقالهٔ حاضر به ادبیات تاب‌آوری در سطح جامعه و نهاد نیز تکیه می‌کند. مطالعات مربوط به تاب‌آوری اجتماعی و نهادی نشان می‌دهند ظرفیت بازیابی فقط از ذخایر مالی ناشی نمی‌شود، بلکه به سرمایهٔ اجتماعی، هماهنگی شبکه‌ای، اعتماد عمومی، و یادگیری نهادی نیز وابسته است (Aldrich & Meyer, 2015).

۲-۲ وقف و خیریه به مثابهٔ بخشی از اقتصاد اجتماعی و بخش سوم

یکی از مشکلات رایج در مبانی نظری و پژوهشی منابع فارسی، تقلیل وقف و خیریه به «کمک‌رسانی» است؛ در حالی که در ادبیات نظری گسترده‌تر بخش سوم، این نهادها بخشی از سازوکارهای اجتماعیِ تولید اعتماد، بسیج منابع، و پرکردن شکاف‌های میان دولت و بازار به شمار می‌آیند. مطالعات جدید دربارهٔ خیریه در ایران نیز نشان می‌دهند این نهادها به دلیل

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

رشد نقششان در ادارهٔ جامعه، دیگر صرفاً نهادهای حاشیه‌ای نیستند، بلکه به تنظیم‌گری، شفافیت و تعیین جایگاه در الگوهـای حکمرانی نیاز دارند (رعنایی‌کردشولی و دهاز، ۱۴۰۲). همین تغییر جایگاه است که مقالهٔ حاضر بر آن تکیه می‌کند.

در ادبیات بین‌المللی مالی اجتماعی اسلامی نیز وقف، زکات، صدقه و سایر ابزارهای مشابه به‌تدریج در قالب یک معماری یکپارچه‌تر دیده می‌شوند. ویدیاستوتی[1] و همکاران (2022a) نشان می‌دهند ابزارهای مالی اجتماعی اسلامی را می‌توان در یک الگوی چندسطحی از «نجات اقتصادی» تا «تاب‌آوری اقتصادی» سازمان داد. آسکاریا[2] (2022) نیز در مطالعهٔ دوران کووید ۱۹ استدلال می‌کند این ابزارها نه فقط در حمایت از مصـرف، بلکـه در حمایـت از بنگاه‌هـای خـرد، نهادهـای کوچـک مـالی و بازسازی فعالیت اقتصادی نیز قابل استفاده هستند. مزیت این ادبیات برای مقالهٔ حاضر آن است که نشان می‌دهـد منطـق مـالی اجتماعی اسلامی می‌تواند از یک منطق صرفاً توزیعی به منطق ظرفیت‌سازی و بازیابی ارتقا یابد.

در سنت ایرانی–اسلامی نیز ظرفیت وقف به‌مراتب بیش از کمک‌های موردی است. مطالعات فارسی دربـارهٔ وقـف پـول، وقف سهام و صندوق‌های وقفی نشان می‌دهد اگرچه وقف در سنت تاریخی ایران معمولاً به دارایی‌های غیرمنقول گره خورده است، توسعهٔ فقهی و حقوقی این نهاد می‌تواند امکان استفاده از ابزارهای جدیدتر و چابک‌تر را نیز فراهم کنـد (فـلاح تفتـی، ۱۳۸۷؛ مصباحی‌مقدم و همکاران، ۱۳۸۸؛ ارسطویی و محمدعلیزاده، ۱۳۹۵). این نکته در شرایط بحران بسیار مهم است؛ زیـرا یک نظام وقفیِ صرفاً مبتنی بر دارایی‌های راکد و فرایندهای کند توان پاسخ‌گویی سریع به تکانه‌های شدید را ندارد.

۲-۳ مرور ادبیات پژوهشی

مبانی نظری و پژوهشی فارسی مربوط به وقف و خیریه در سال‌های اخیر از نظر تنوع موضوعی غنی‌تر شده است. بخشـی از این ادبیات بر نسبت وقف با اقتصاد مقاومتی تأکید دارد و نشان می‌دهد وقف و امور خیریه می‌توانند از طریـق برطرف‌کـردن نیازهای ضروری، کمک به تولید و پشتیبانی از طبقات آسیب‌پذیر به کـاهش فشـار اقتصـادی کمـک کننـد (خاکسارآسـتانه و همکاران، ۱۳۹۴؛ درخشنده و عالیان، ۱۳۹۷). بخشی دیگر، مسئلهٔ توسعهٔ وقف و چالش‌های نهـادی آن را برجسـته می‌کنـد و نشان می‌دهد مداخلات دولتی، ضعف تنظیم‌گری و نوسازی‌نشدن الگوهای مصرف عواید موقوفات از موانع اصلی توسعهٔ این حوزه هستند (ولی‌زاده و حسنخانی، ۱۴۰۴). دسته‌ای دیگر نیز به طـور مسـتقیم بـر سـاختار حکمرانـی خیریـه، آینـده‌پژوهی مؤسسه‌های خیریه، و اولویت‌های مدیران امر خیر تمرکز کرده‌انـد (اسـکندری‌نژاد و همکـاران، ۱۴۰۲؛ حسـینی و همکـاران، ۱۴۰۳؛ مسعودی‌پور و معصومی، ۱۴۰۳).

این آثار برای مقالهٔ حاضر بسیار ارزشمند هستند، اما یک محدودیت مشترک دارند: بیشتر آنها یـا بـر خـودِ نهـاد وقـف و خیریه تمرکز می‌کنند، یا بر مسئلهٔ خیر و محرومیت، یا بر حکمرانی و آینده‌پژوهی این نهادها. کمتر پژوهشی این سه حـوزه را در یک چارچوب واحدِ «تاب‌آوری اقتصادی در شرایط جنگ اقتصادی و بحران» کنار هم قرار داده است. برای مثـال، مطالعـهٔ رعنایی‌کردشولی و دهاز (۱۴۰۲) به‌درستی بر چالش‌های اطلاعاتی و تنظیم‌گری نهادهای خیریه تأکید می‌کند، اما تمرکز آن بـر جایگاه این نهادها در الگوهای حکمرانی است، نه بر نقش آنها در معماری دفاع اقتصادی. به همین ترتیب، درخشنده و عالیان (۱۳۹۷) به ظرفیت وقف و خیریه در اقتصاد مقاومتی اشاره می‌کنند، اما از مرحلهٔ «طرح ظرفیت» به مرحلهٔ «چارچوب اجرایـی چندمرحله‌ای» عبور نمی‌کنند.

[1] Widiastuti
[2] Ascarya

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

در سطح بین‌المللی نیز وضعیتی مشابه وجود دارد. ادبیات مالی اجتماعی اسلامی از نظر صورت‌بندی ابزارها و چارچوب‌های یکپارچه پیشرفت زیادی کرده است (Ascarya, 2022; Widiastuti et al., 2022a, 2022c). ادبیات پژوهشی وقف نیز بر ضرورت شفافیت، پاسخ‌گویی و نوآوری تأکید می‌کند (Ainol-Basirah & Siti-Nabiha, 2023; Mohaiyadin et al., 2022). ادبیات مدیریت بحران و نهادهای غیرانتفاعی نیز به‌خوبی نشان می‌دهد پایداری سازمانی و تاب‌آوری شبکه‌ای چه اهمیتی دارد (Hoang et al., 2024; Kedia et al., 2026). اما این ادبیات که در جدول ۱ آورده شده است، عمدتاً بر بسترهای عمومی اسلامی یا جهانی نوشته شده است و کمتر به شرایط خاص اقتصاد ایران، یعنی ترکیب تحریم، فشار معیشتی، ساختار چندلایهٔ نهادهای عمومی و مردمی و مسئلهٔ جنگ اقتصادی توجه دارد.

جدول ۱. خلاصهٔ ادبیات موضوعی مرتبط

Table 1. Related Literature Summary

خوشهٔ ادبیات	نمونه منابع کلیدی	متن (خلاصهٔ یافته‌ها)
تاب‌آوری اقتصادی	ابونوری و لاجوردی، ۱۳۹۵؛ قاسمی و عرب‌مازار، ۱۳۹۹؛ Briguglio et al., 2008	تعریف تمایز میان آسیب‌پذیری ساختاری و ظرفیت بازیابی
وقف و اقتصاد مقاومتی	خاکسارآستانه و همکاران، ۱۳۹۴؛ درخشنده و عالیان، ۱۳۹۷	نشان می‌دهد وقف و خیریه می‌توانند از سطح صدقهٔ صرف فراتر روند.
حکمرانی خیریه	رعنایی‌کردشولی و دهاز، ۱۴۰۲؛ مسعودی‌پور و معصومی، ۱۴۰۳	بر چالش تنظیم‌گری، داده و جایگاه بخش سوم تأکید می‌کند.
آینده‌پژوهی و توسعهٔ نهادی	اسکندری‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۲؛ حسینی و همکاران، ۱۴۰۳	نیاز به بازطراحی نهادی و نگاه بلندمدت را برجسته می‌کند.
نوآوری مالی در وقف	فلاح تفتی، ۱۳۸۷؛ مصباحی‌مقدم و همکاران، ۱۳۸۸؛ ارسطویی و محمدعلیزاده، ۱۳۹۵	امکان گذر از وقف سنتی به ابزارهای مالی چابک‌تر را نشان می‌دهد.
حکمرانی وقف در سطح بین‌المللی	Ainol-Basirah & Siti-Nabiha, 2023; Mohaiyadin et al., 2022	پاسخ‌گویی، رهگیری و شفافیت را شرط مشروعیت و اثربخشی می‌داند.
مدیریت بحران و نهادهای غیرانتفاعی	Janssen & van der Voort, 2020; Hoang et al., 2024; Kedia et al., 2026	ضرورت چابکی، انطباق و تاب‌آوری فعال را توضیح می‌دهد.
مالی اجتماعی اسلامی	Ascarya, 2022; Widiastuti et al., 2022a; Widiastuti et al., 2022b; Widiastuti et al., 2022c; United Nations Development Programme, 2018; United Nations Development Programme, 2019	وقف و خیریه را در یک معماری چندمرحله‌ای نجات تا تاب‌آوری قرار می‌دهد.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

۳- روش‌شناسی پژوهش

۳-۱ رویکرد و طراحی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، مفهومی–تحلیلی است و با رویکرد کیفی انجام شده است. هدف پژوهش شناسایی ظرفیت‌ها، محدودیت‌ها و سازوکارهای نقش‌آفرینی وقف و امور خیریه در تقویت تاب‌آوری اقتصادی در شرایط تکانه‌های مرکب اقتصادی در ایران و تدوین یک چارچوب مفهومی و مدیریتی مبتنی بر شواهد است. با توجه به ماهیت میان‌رشته‌ای موضوع، از تحلیل اسنادی نظام‌مند و تحلیل مضمون کیفی ترکیبی برای گردآوری، سازمان‌دهی و تلفیق شواهد استفاده شد.

در این پژوهش، اسناد به عنوان داده‌های کیفی در نظر گرفته شدند و گزاره‌های مرتبط با مسئلهٔ پژوهش پس از استخراج، از طریق نشان‌گذاری، مقوله‌بندی و تحلیل مضمون سازمان‌دهی شدند. تحلیل مضمون ترکیبی ضمن بهره‌گیری از مفاهیم نظری به عنوان چارچوب اولیه، امکان شناسایی نشان‌ها و مضامین جدید برآمده از داده‌های اسنادی را نیز فراهم کرد؛ بنابراین، فرایند تحلیل میان استدلال قیاسی و استقرایی در رفت‌وبرگشت بود (Hsieh & Shannon, 2005; Braun & Clarke, 2006).

۳-۲ منابع، راهبرد گردآوری و تحلیل اسناد

جامعهٔ اسنادی پژوهش شامل کلیهٔ اسناد و منابع عمومی مرتبط با وقف، خیریه، محرومیت‌زدایی، حمایت اجتماعی، تاب‌آوری اقتصادی، اقتصاد مقاومتی، مدیریت بحران و سازوکارهای حکمرانی مرتبط در ایران بود. این منابع بر اساس ماهیت و کارکرد در چهار گروه اصلی طبقه‌بندی شدند که در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲. طبقه‌بندی منابع استفاده‌شده در تحلیل اسنادی

Table 2. Classification of Sources Used in Document Analysis

گروه منابع	مهم‌ترین انواع منابع	کارکرد در پژوهش
اسناد رسمی و حقوقی	قوانین، مقررات، سیاست‌های کلی، برنامه‌های توسعه، اساسنامه‌ها، آیین‌نامه‌ها و مصوبات	شناسایی چارچوب‌های قانونی، سیاستی و مسئولیت‌های نهادی
گزارش‌های سیاستی و کارشناسی	گزارش‌های نهادهای دولتی، عمومی، پژوهشی و سیاست‌گذاری	شناسایی مسائل، سیاست‌ها و ظرفیت‌های نهادی و اقتصادی
گزارش‌های عملکرد و اجرایی	گزارش‌های سالانه، عملکرد و اجرای طرح‌ها و برنامه‌های وقف و خیریه	بررسی شواهد اجرایی و نحوهٔ تحقق برنامه‌ها
مصاحبه و اظهارنظرهای عمومی	اظهارنظر مسئولان، سیاست‌گذاران، مدیران و سایر بازیگران نهادی	شناسایی دیدگاه‌ها، اولویت‌ها و روایت‌های نهادی
منابع علمی تکمیلی	مقاله‌ها و مطالعات پژوهشی مرتبط با موضوع پژوهش	تفسیر، مقایسه و مثلث‌سازی یافته‌های اسنادی

منابع از طریق جست‌وجوی هدفمند در پایگاه‌های رسمی، عمومی و علمی شناسایی شدند. راهبرد جست‌وجو بر کلیدواژه‌های مرتبط با سه محور وقف و خیریه، بحران و تاب‌آوری اقتصادی، و حکمرانی و مداخله استوار بود. انتخاب منابع بر اساس چهار معیار ارتباط با پرسش پژوهش، اعتبار منبع، قابلیت استخراج شواهد و ارزش تحلیلی انجام شد. اسناد رسمی و قانونی بر اساس اعتبار حقوقی و نهادی منتشرکننده و سایر منابع بر اساس اعتبار منتشرکننده، محتوای شواهد، تاریخ انتشار و ارتباط با موضوع ارزیابی و منابع واجد شرایط وارد تحلیل شدند.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

تحلیل داده‌ها با استفاده از تحلیل مضمون انجام شد. ابتدا نشان‌های اولیه بر اساس چارچوب مفهومی پژوهش و مفاهیم تاب‌آوری اقتصادی، حکمرانی، وقف و خیریه ایجاد و سپس نشان‌ها و مضامین جدید بر اساس الگوهای تکرارشونده در اسناد شناسایی و در صورت ضرورت اصلاح، ادغام یا تفکیک شدند. در این فرایند، میان ابزار، مداخله، سازوکار و پیامد تمایز گذاشته شد تا تحلیل از توصیف فعالیت‌های خیریه فراتر رود و منطق اثرگذاری آنها بر تاب‌آوری اقتصادی را آشکار کند. نمونه‌ای از فرایند نشان‌گذاری در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. نمونهٔ فرایند نشان‌گذاری اسناد

Table 3. Example of the Document Coding Process

گزارهٔ اسنادی	نشان اولیه	مفهوم	مقولهٔ فرعی	مضمون اصلی
ثبت سوابق خدمات حمایتی و اطلاعات دریافت‌کنندگان	ثبت و تجمیع داده	یکپارچه‌سازی اطلاعات	زیرساخت اطلاعاتی	حکمرانی داده‌محور
انجام وسع‌سنجی و استحقاق‌سنجی	ارزیابی استحقاق	هدفمندی حمایت	تخصیص هدفمند	حکمرانی داده‌محور
ضرورت هماهنگی دستگاه‌های اجرایی	هماهنگی نهادی	همکاری بین‌سازمانی	حکمرانی شبکه‌ای	هماهنگی شبکه‌ای
احیای موقوفات غیرفعال	فعال‌سازی دارایی	بهره‌وری دارایی	مولدسازی	ظرفیت مولد
تهیهٔ برنامهٔ اقتصادی برای موقوفات غیرفعال	برنامه‌ریزی مولد	سرمایه‌گذاری هدفمند	بهره‌وری دارایی	ظرفیت مولد
انتشار عمومی گزارش عملکرد	گزارش‌دهی عمومی	پاسخ‌گویی	شفافیت	حکمرانی پاسخ‌گو
جلب مشارکت مردم و بخش خصوصی	بسیج منابع	مشارکت مالی	تأمین مالی مشارکتی	تنوع تأمین مالی
تأکید بر افزایش اعتماد عمومی به وقف	اعتماد عمومی	مشروعیت نهادی	سرمایهٔ اجتماعی	اعتماد و سرمایه اجتماعی

برای افزایش اعتبار یافته‌ها از مثلث‌سازی منابع[1] استفاده شد. برای این منظور، مضامین و سازوکارهای استخراج‌شده از اسناد رسمی با گزارش‌های سیاستی، گزارش‌های عملکرد و مصاحبه‌های عمومی مقایسه و سپس با یافته‌های مطالعات علمی مرتبط تطبیق داده شدند. در مواردی که یک مضمون یا سازوکار در چند نوع منبع مستقل و با شواهد هم‌سو مشاهده شد، فرض شد آن مضمون از پشتوانهٔ شواهدی قوی‌تری برخوردار است. در موارد وجود تفاوت یا تعارض میان منابع، نوع منبع، زمینهٔ تولید شواهد، زمان انتشار و سطح تحلیل مورد توجه قرار گرفت و از تعمیم شواهد محدود اجتناب شد.

[1] Source Triangulation

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

در مرحلهٔ نهایی، نشان‌ها و مضامینی که در منابع مختلف تکرار یا همگرایی نشان دادند، در قالب مقوله‌های بالاتر سازمان‌دهی شدند. سپس روابط میان این مقوله‌ها بررسی و چارچوب اولیهٔ پژوهش بر اساس شواهد تأیید، اصلاح یا تکمیل شد. مؤلفه‌هایی که فاقد پشتوانهٔ شواهدی کافی بودند، در چارچوب مفهومی نهایی وارد نشدند یا در صورت اهمیت، به عنوان گزاره‌های مشروط و پیشنهادهای سیاستی مطرح شدند.

٤- یافته‌های پژوهش

٤-١ فرایند استخراج مضامین

تحلیل اسناد به شناسایی هفت مضمون اصلی شامل حکمرانی داده‌محور، حکمرانی شبکه‌ای، شفافیت و پاسخ‌گویی، چابکی نهادی، تنوع تأمین مالی، فعال‌سازی ظرفیت مولد و سرمایهٔ اجتماعی و اعتماد منجر شد. این مضامین ابعاد نهادی، مالی و اجتماعی اثرگذاری وقف و خیریه بر تاب‌آوری اقتصادی را پوشش می‌دهند و در جدول ۴ خلاصه شده‌اند.

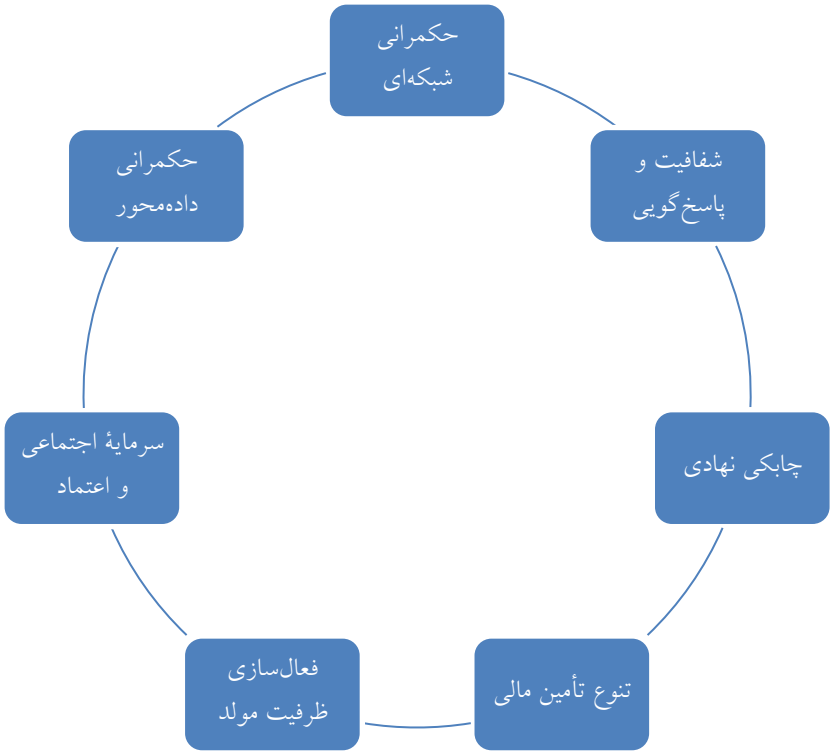
جدول ٤. مضامین اصلی استخراج‌شده از تحلیل اسناد

Table 4. Main Themes Derived from Document Analysis

مضمون اصلی	مقوله‌های فرعی	نشان‌های نمونه	مسئله‌ای که پوشش می‌دهد	شواهد شاخص
حکمرانی داده‌محور	ثبت و تجمیع اطلاعات، استحقاق‌سنجی، پروندهٔ الکترونیک	ثبت سوابق، وسع‌سنجی، شناسایی نیاز	پراکندگی اطلاعات و خطای هدف‌گیری	آیین‌نامهٔ پنجره واحد، گزارش مرکز پژوهش‌ها
حکمرانی شبکه‌ای	هماهنگی، ارجاع، تقسیم کار، هم‌تأمینی	هماهنگی دستگاه‌ها، کاهش موازی‌کاری	جزیره‌ای‌بودن فعالیت‌ها	گزارش مرکز پژوهش‌ها، طرح احیای موقوفات
شفافیت و پاسخ‌گویی	گزارش‌دهی، حسابرسی، رهگیری	گزارش عملکرد، ثبت مالی	کاهش اعتماد و ضعف نظارت	مقررات تشکل‌های غیرانتفاعی، اسناد وقف
چابکی نهادی	سرعت، انعطاف، اجرای محلی	پاسخ سریع، تفویض اجرا	کندی واکنش در بحران	اسناد سازمانی و ادبیات حکمرانی
تنوع تأمین مالی	وقف، خیرات، مشارکت، منابع ترکیبی	بسیج منابع، وقف پول	ناپایداری منابع	اسناد سیاستی و ادبیات مالی اجتماعی
فعال‌سازی ظرفیت مولد	احیای موقوفات، سرمایه‌گذاری، ارزش افزوده	برنامهٔ اقتصادی، مولدسازی	رکود دارایی و از دست رفتن ظرفیت تولید	طرح احیای موقوفات
سرمایهٔ اجتماعی و اعتماد	مشارکت، مشروعیت، اعتماد عمومی	جلب مشارکت، حفظ اعتماد	دشواری بسیج منابع	طرح احیای موقوفات، ادبیات تاب‌آوری

الگوی مفهومی پژوهش در شکل ۱ نشان داده شده است.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

شکل ۱. الگوی مفهومی مضامین استخراج‌شده

Figure 1. Conceptual Model of the Extracted Themes

٤-٢ مضمون نخست: حکمرانی داده‌محور و هدفمندی منابع

یکی از قوی‌ترین مضامین استخراج‌شده، حکمرانی داده‌محور بود. در اسناد سیاستی و اجرایی، یکپارچه‌سازی اطلاعات، شناسایی گروه‌های هدف، وسع‌سنجی و رهگیری خدمات به عنوان پیش‌شرط افزایش کارایی حمایت‌ها مطرح شده است. آیین‌نامهٔ «پنجره واحد خدمات حمایتی ایرانیان» نیز با تعریف پروندهٔ الکترونیک رفاهی و پیش‌بینی ثبت سوابق خدمات، خیریه‌ها را در این معماری اطلاعاتی وارد می‌کند (هیئت وزیران، ۱۴۰۳). گزارش‌های مرکز پژوهش‌های مجلس نیز پراکندگی اطلاعات، خطای شناسایی و هم‌پوشانی حمایت‌ها را از مشکلات نظام موجود معرفی کرده‌اند (قادری، ۱۴۰۰).

٤-٣ مضمون دوم: حکمرانی شبکه‌ای، هماهنگی و کاهش موازی‌کاری

تعدد نهادهای فعال در حمایت اجتماعی و محرومیت‌زدایی، در نبود سازوکار هماهنگی، ممکن است به هم‌پوشانی خدمات و کاهش کارایی منابع منجر شود. گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس نیز عدم هماهنگی اجزای نظام رفاهی، رویکرد جزیره‌ای و پراکندگی اطلاعات را از موانع اثربخشی سیاست‌های فقرزدایی معرفی کرده است (قادری، ۱۴۰۰؛ موسوی، ۱۴۰۱).

این مسئله در قوانین و مقررات نیز مورد توجه قرار گرفته است. قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی بر جلوگیری از هم‌پوشانی فعالیت دستگاه‌ها تأکید دارد و آیین‌نامهٔ «پنجره واحد خدمات حمایتی ایرانیان» با هدف افزایش کارآمدی، هماهنگی و انسجام خدمات، ثبت خدمات و مشارکت مؤسسه‌های خیریه را پیش‌بینی کرده است (قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، ۱۳۸۳؛ هیئت وزیران، ۱۴۰۳).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

در حوزهٔ وقف نیز اسناد مربوط به احیای موقوفات بر هماهنگی دستگاه‌ها و مشارکت بازیگران مختلف تأکید دارند؛ بنابراین، حکمرانی شبکه‌ای مستلزم پیونددادن ظرفیت‌های دولتی، خیریه‌ها، واقفان و سازمان‌های مردم‌نهاد برای کاهش موازی‌کاری و استفادهٔ مؤثرتر از منابع است (هیئت وزیران، ۱۴۰۴).

٤-٤ مضمون سوم: شفافیت، پاسخ‌گویی و اعتماد

شواهد نشان داد شفافیت در فعالیت‌های خیریه و وقفی صرفاً به گزارش مالی محدود نیست، بلکه ثبت و دسترس‌پذیری اطلاعات مربوط به منابع، دریافت‌کنندگان، عملکرد و نحوهٔ مصرف منابع را نیز در بر می‌گیرد. اصلاح مقررات تشکل‌های غیرانتفاعی و پیش‌بینی سامانهٔ جامع مشارکت‌های اجتماعی نیز با تأکید بر ثبت اطلاعات، نظارت و یکپارچه‌سازی، همین جهت‌گیری را دنبال می‌کند. این رویکرد با تأکید قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی بر نظارت، هماهنگی و پاسخ‌گویی و الزامات قانونی مرتبط با ثبت و گزارش فعالیت مؤسسات غیرانتفاعی هم‌خوان است (قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، ۱۳۸۳؛ قانون مدیریت خدمات کشوری، ۱۳۸۶).

گزارش‌های تخصصی نیز این یافته را تقویت می‌کنند. سازمان همکاری و توسعهٔ اقتصادی، شفافیت دربارهٔ منابع، کمک‌ها و نتایج فعالیت‌های نیکوکارانه را مبنایی برای هماهنگی بهتر، جلوگیری از هم‌پوشانی حمایت‌ها و تقویت اعتماد میان اهداکنندگان و دریافت‌کنندگان می‌داند (OECD, 2026). همچنین، این سازمان تأکید می‌کند سازوکارهای شفاف پاسخ‌گویی در تأمین مالی می‌توانند اعتماد را افزایش و خطر فساد را کاهش دهند و کارایی منابع را تقویت کنند. گزارش‌های اخیر دربارهٔ حکمرانی و سلامت عمومی نیز شفافیت اطلاعات را از عوامل تقویت اعتماد شهروندان به عملکرد نهادها معرفی کرده‌اند (OECD, 2026).

گزارش‌های یونیسف دربارهٔ نظام حمایت اجتماعی در ایران نیز بر ضرورت تصمیم‌گیری مبتنی بر شواهد، پایش مستمر آسیب‌پذیری‌ها و تقویت سازوکارهای نظارت و ارزیابی تأکید دارند و نبود داده‌های قابل اعتماد و به‌روز را یکی از موانع هدف‌گیری مناسب حمایت‌ها معرفی می‌کنند (UNICEF, 2026). همچنین، در ارزیابی برنامه‌های حمایت اجتماعی ایران، تعدد نهادهای ارائه‌دهندهٔ خدمات و اهمیت پایگاه اطلاعات رفاهی برای هماهنگی، پایش و ارزیابی مورد تأکید قرار گرفته است (UNICEF, 2026).

٤-٥ مضمون چهارم: چابکی نهادی و تفکیک واکنش سریع از انطباق بلندمدت

این مضمون در ساختار قانونی مدیریت بحران بازتاب یافته است. قانون مدیریت بحران کشور، ارتقای توان پاسخ مؤثر، تاب‌آوری و «مدیریت یکپارچه» را مورد تأکید قرار داده و ساختار پاسخ را متناسب با گسترهٔ حادثه در سطوح مختلف سازمان‌دهی کرده است (قانون مدیریت بحران کشور، ۱۳۹۸). آیین‌نامهٔ سازمان‌دهی ظرفیت تشکل‌های مردمی و بخش خصوصی نیز استفاده از ظرفیت خیریه‌ها و تشکل‌های غیردولتی را در مدیریت بحران پیش‌بینی کرده است (هیئت وزیران، ۱۴۰۲). همچنین، مقررات مربوط به تأمین تجهیزات بر نیازسنجی و اولویت‌بندی منابع متناسب با نوع مخاطرات تأکید دارد (هیئت وزیران، ۱۴۰۰). این شواهد نشان می‌دهد در نظام رسمی مدیریت بحران، پاسخ مؤثر مستلزم تنظیم منابع و اقدامات متناسب با شرایط است.

گزارش‌های کارشناسی و سیاستی داخلی نیز بر همین جنبه تأکید دارند. بررسی‌های مرکز پژوهش‌های مجلس دربارهٔ بازسازی پس از سوانح، تسریع فرایند بازیابی و اصلاح سازوکارهای برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری را از الزامات کاهش آثار بحران معرفی کرده‌اند (زارع و پایاب، ۱۴۰۴).

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

٤-٦ مضمون پنجم: عبور از حمایت مصرفی به سمت فعال‌سازی ظرفیت مولد

مقایسهٔ اسناد حمایتی، سیاست‌های اجتماعی و اسناد جدید حوزهٔ وقف نشان داد حمایت مؤثر به‌تدریج از پرداخت کمک برای جبران نیاز جاری به سمت حفظ یا ایجاد قابلیت درآمدزایی، اشتغال و خوداتکایی حرکت کرده است. سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی با تأکید بر طراحی نظامی «کارآمد، توانمندساز» و بهره‌گیری از مشارکت‌های مردمی بیان شده‌اند (سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی، ۱۴۰۱). گزارش‌های کارشناسی داخلی نیز توانمندسازی اقتصادی، اشتغال و ارتقای قابلیت‌های درآمدی خانوارها را در کنار حمایت معیشتی، از الزامات کاهش پایدار فقر دانسته‌اند (فولادی‌مقدم و میرپنجی، ۱۴۰۳؛ موسوی، ۱۴۰۱).

در اساسنامهٔ کمیتهٔ امداد نیز، در کنار حمایت‌های معیشتی، استعدادسنجی، آموزش، مهارت‌آموزی، اشتغال، خوداتکایی و اعطای تسهیلات پیش‌بینی شده و این نهاد مأمور به جذب و مدیریت منابعی مانند زکات، صدقات، انفاقات و درآمد موقوفات حمایتی نیز شده است. جهت‌گیری برنامه‌های اجرایی این نهاد نیز بر خروج تدریجی خانوارها از چرخهٔ حمایت و حرکت به سمت توانمندسازی اقتصادی تأکید داشته است (کمیتهٔ امداد امام خمینی، ۱۳۹۴؛ فولادی‌مقدم و میرپنجی، ۱۴۰۳). در اسناد سیاستی مرتبط با فقرزدایی نیز اشتغال، مهارت‌آموزی، تأمین سرمایه و توسعهٔ کسب‌وکارهای خرد به عنوان مکمل حمایت‌های مستقیم مورد توجه قرار گرفته‌اند (فولادی‌مقدم و میرپنجی، ۱۴۰۳).

در حوزهٔ وقف، این مضمون حتی صریح‌تر مشاهده شد. طرح احیای موقوفات غیرفعال صرفاً بر حفظ دارایی تأکید ندارد، بلکه احصا و دسته‌بندی موقوفات، تهیهٔ برنامهٔ اقتصادی، ایجاد ارزش افزوده، بهینه‌سازی و شناسایی ظرفیت‌های قابل بهره‌برداری را دنبال می‌کند و بر معرفی این ظرفیت‌ها به دستگاه‌های اجرایی، مردم و بخش خصوصی تأکید دارد (قانون برنامهٔ پنج‌سالهٔ هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۳–۱۴۰۷)، ۱۴۰۳). بنابراین، در این اسناد، وقف از یک منبع صرفاً حمایتی به ظرفیتی برای ایجاد فعالیت اقتصادی و تولید ارزش نزدیک می‌شود؛ برداشتی که با جهت‌گیری قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعهٔ کشور دربارهٔ استفاده از ظرفیت موقوفات و خیرین در امور اجتماعی و اقتصادی نیز هم‌خوان است (قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعهٔ کشور، ۱۳۹۵).

٤-٧ ترکیب مضامین و استخراج سازوکارهای اثرگذاری

تلفیق مضامین نشان داد ظرفیت‌های حکمرانی، مالی و اجتماعی به صورت به‌هم‌پیوسته عمل می‌کنند و منابع وقف و خیریه را به مداخلات مؤثر برای تقویت تاب‌آوری اقتصادی پیوند می‌دهند. داده‌محوری به شناسایی نیاز و هدفمندسازی منابع، حکمرانی شبکه‌ای به هماهنگی بازیگران، شفافیت و پاسخ‌گویی به نظارت و اعتماد، و چابکی نهادی به واکنش و بازتنظیم مداخلات کمک می‌کنند (Bowen et al., 2020). این روابط با سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی و آیین‌نامهٔ پنجره واحد خدمات حمایتی ایرانیان نیز هم‌خوان هستند؛ هر دو بر یکپارچگی، اطلاعات، هدفمندسازی و پیوند ظرفیت‌های مردمی با دستگاه‌های مسئول تأکید دارند (سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی، ۱۴۰۱؛ هیئت وزیران، ۱۴۰۳).

سازوکار اثرگذاری منابع وقف و خیریه بر تاب‌آوری اقتصادی عمدتاً از سه مسیر به پیامدهای اقتصادی متصل می‌شود: حفظ معیشت خانوار، تداوم فعالیت اقتصادی محلی و حفظ یا بازسازی ظرفیت تولیدی خرد. حمایت اولیه می‌تواند از کاهش شدید مصرف، فروش اجباری دارایی‌ها و انباشت بدهی جلوگیری کند؛ استمرار دسترسی به کالاها، خدمات و منابع می‌تواند از انتقال تکانه به اقتصاد محلی بکاهد؛ و سرمایهٔ در گردش، ابزار کار، مهارت و حمایت از اشتغال می‌تواند به حفظ مسیر درآمد کمک کند (Ivaschenko et al., 2020). همچنین، حمایت‌های اجتماعی می‌توانند با تقویت دارایی‌های مولد، استفاده از

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

نهادهها و فعالیت‌های درآمدزا، از مرحلهٔ جبران نیازهای فوری فراتر روند (Correa et al., 2023). بنابراین، حمایت مصرفی برای مهار تکانهٔ اولیه ضروری است، اما تاب‌آوری پایدار به پیوند آن با حمایت‌های معیشتی و تولیدی نیاز دارد (International Labour Organization, 2011).

اثرگذاری منابع وقف و خیریه بر تاب‌آوری مستقیم و تک‌مرحله‌ای نیست؛ منابع باید از طریق سازوکارهای حکمرانی سازمان‌دهی و متناسب با نوع و شدت آسیب به مداخله تبدیل شوند. مطالعات مالی اجتماعی اسلامی نیز بر پیوند حمایت فوری با بازیابی و تقویت ظرفیت اقتصادی تأکید دارند (Widiastuti et al., 2022a). سازمان‌های غیردولتی می‌توانند این فرایند را با تأمین سرمایهٔ خرد، نهادههای تولید و تجهیزات کار تکمیل کنند (Islam & Walkerden, 2015). همچنین، برنامهٔ توسعهٔ سازمان ملل بر ظرفیت زکات برای پاسخ سریع به نیازهای بحرانی و ظرفیت وقف برای ایجاد منابع پایدار و زیرساخت‌های تاب‌آوری تأکید دارد (United Nations Development Programme, 2018).

بر پایهٔ این یافته‌ها، فرایند اثرگذاری در چهار مرحلهٔ به‌هم‌پیوسته صورت‌بندی شد: تثبیت اضطراری، بازیابی معیشتی، بازسازی ظرفیت تولیدی و نهادینه‌سازی تاب‌آوری. در مرحلهٔ نخست، هدف جلوگیری از تبدیل تکانهٔ اولیه به سقوط شدید رفاهی است؛ در مرحلهٔ دوم، حمایت از واکنش فوری به تثبیت معیشت و دسترسی به خدمات ضروری منتقل می‌شود؛ مرحلهٔ سوم بر بازگرداندن قابلیت درآمدزایی، اشتغال و ظرفیت تولیدی متمرکز است؛ و در مرحلهٔ چهارم، داده، ارزیابی، هماهنگی، شفافیت و تنوع منابع به یادگیری و تقویت ظرفیت نهادی برای مواجهه با تکانه‌های آینده کمک می‌کنند (Bowen et al., 2020; Xie & Chen, 2023). این ترتیب با شواهد مالی اجتماعی اسلامی نیز سازگار است که حرکت از تأمین نیازهای اساسی به سرمایهٔ اولیه، اشتغال، آموزش و شبکه‌های کسب‌وکار و در نهایت تاب‌آوری اقتصادی را نشان می‌دهند (Widiastuti et al., 2022c).

جدول ۵ این فرایند چهارمرحله‌ای و تناسب میان مسئله، سازوکار، ابزار مداخله و پیامد مورد انتظار را خلاصه می‌کند. بر این اساس، چهار مرحلهٔ یادشده یک طبقه‌بندی مستقل از مضامین نیست، بلکه حاصل تلفیق مضامین و سازوکارهای استخراج‌شده از تحلیل اسناد است.

جدول ۵. مراحل چهارگانهٔ چارچوب مفهومی استخراج‌شده از تلفیق مضامین

Table 5. Four Stages of the Conceptual Framework Derived from the Synthesis of Themes

مرحله	مسئلهٔ محوری	سازوکار غالب	ابزارهای مناسب	خروجی مورد انتظار
تثبیت اضطراری	تشدید فوری تکانه و تهدید نیازهای اساسی	جذب و مهار تکانه	کمک نقدی و کالایی، پوشش هزینه‌های حیاتی، حمایت از دسترسی به کالاها و خدمات ضروری	جلوگیری از سقوط فوری رفاه و فروش اجباری دارایی‌ها
بازیابی معیشتی	استمرار فشار بر بودجهٔ خانوار و خدمات ضروری	حفظ حداقل ظرفیت مصرف و معیشت	حمایت دوره‌ای، سلامت، آموزش، مسکن و خدمات اجتماعی	جلوگیری از ورود یا بازگشت خانوار به چرخهٔ آسیب‌پذیری
بازسازی ظرفیت تولیدی	کاهش درآمد، اشتغال و سرمایهٔ در گردش	بازگرداندن قابلیت درآمدزایی	سرمایهٔ در گردش، ابزار کار، آموزش و مهارت، مشاغل خرد و حمایت از تولید محلی	تداوم درآمد، اشتغال و تولید
نهادینه‌سازی تاب‌آوری	تکرارپذیری تکانه و بازتولید آسیب	یادگیری، انطباق و تقویت ظرفیت نهادی	داده و پایش، ارزیابی، گزارش‌دهی، هماهنگی نهادی، تنوع منابع و بازآرایی مداخلات	افزایش ظرفیت جذب، بازیابی و انطباق در برابر بحران‌های آینده

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

٤-٨ معماری تأمین مالی: تناسب منبع با مرحلهٔ مداخله

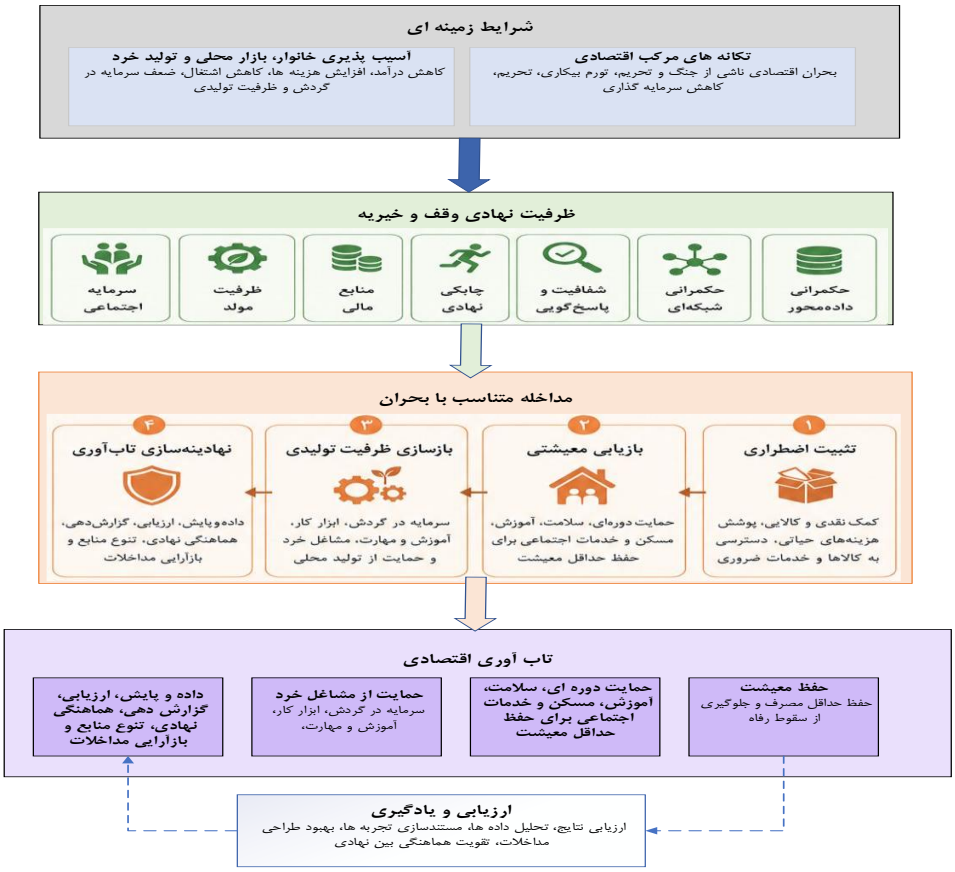
یکی از نتایج تلفیقی تحلیل ضرورت تناسب منابع مالی با مرحلهٔ مداخله است. منابع مردمی، صدقات، زکات، انفاقات، موقوفات و درآمد فعالیت‌های اقتصادی، ظرفیت‌هایی متفاوت برای تأمین مالی ایجاد می‌کنند (کمیتهٔ امداد امام خمینی، ۱۳۹۴). با این حال، مصرف درآمد موقوفات تابع نیت واقف و الزامات قانونی است؛ در عین حال، مقررات مربوط به وقف امکان آبادانی موقوفات و مشارکت چند موقوفه را پیش‌بینی کرده‌اند (قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه، ۱۳۶۳؛ آئین‌نامهٔ اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه، ۱۳۶۵). طرح احیا و فعال‌سازی موقوفات غیرفعال نیز بر شناسایی ظرفیت‌های قابل بهره‌برداری و مشارکت دستگاه‌های اجرایی، مردم و بخش خصوصی تأکید دارد (هیئت وزیران، ۱۴۰۴). شواهد مالی اجتماعی اسلامی نشان می‌دهد ترکیب منابع با کارکردهای متفاوت می‌تواند نیازهای مراحل نجات، بازیابی و تقویت اقتصادی را پوشش دهد (Widiastuti et al., 2022a, 2022b). بنابراین، منابع سریع برای مهار تکانهٔ اولیه، منابع پایدارتر برای استمرار حمایت معیشتی و منابع سرمایه‌ای و موقوفات فعال‌شده برای بازسازی ظرفیت تولیدی مناسب‌تر هستند.

٤-٩ چارچوب مفهومی نهایی: از ظرفیت نهادی تا تاب‌آوری اقتصادی و یادگیری

در این چارچوب مفهومی چندسطحی، نوع و زمان‌بندی منابع نیز بخشی از سازوکار اثرگذاری است. منابع سریع و انعطاف‌پذیر می‌توانند برای مهار تکانهٔ اولیه به کار روند، حمایت‌های پایدارتر برای تثبیت معیشت مناسب‌تر هستند و منابع سرمایه‌ای و موقوفات فعال‌شده می‌توانند به بازسازی ظرفیت تولیدی و ایجاد جریان درآمدی پایدار کمک کنند؛ بنابراین، تناسب منبع با مرحلهٔ مداخله یکی از اصول طراحی نظام حمایت تاب‌آور است (Bowen et al., 2020; Widiastuti et al., 2022c).

در نهایت، چارچوب مفهومی که در شکل ۲ ارائه شده است، ماهیتی یادگیرنده دارد. داده‌های حاصل از شناسایی نیاز، تخصیص منابع، عملکرد مداخلات و نتایج اقتصادی می‌توانند از طریق ارزیابی و یادگیری به اصلاح ظرفیت نهادی و طراحی مداخلهٔ بعدی بازگردند. از این نظر، تاب‌آوری اقتصادی نه محصول یک پرداخت یا یک مداخلهٔ منفرد، بلکه حاصل مسیر تجمعی تثبیت، بازیابی، بازسازی و نهادینه‌سازی است.

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

شکل ۲. چارچوب مفهومی پژوهش

Figure 2. Conceptual Framework of the Study

۵- بحث و نتیجه‌گیری

اقتصادهای در معرض جنگ اقتصادی و تحریم معمولاً با تکانه‌ای منفرد مواجه نیستند، بلکه محدودیت‌های مالی، بانکی، تجاری و ارزی، اختلال در زنجیره‌های تأمین، افزایش هزینهٔ مبادله و نااطمینانی، به صورت مستمر بر معیشت، اشتغال و تولید اثر می‌گذارند. در چنین شرایطی، تاب‌آوری اقتصادی علاوه بر ظرفیت دولت و بازار، به توان نهادهای اجتماعی برای بسیج منابع، حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر و بازسازی قابلیت‌های اقتصادی نیز وابسته است. پژوهش حاضر با استفاده از تحلیل مضمون اسناد سیاستی، قانونی، اجرایی و پژوهشی، چگونگی تبدیل منابع وقف و خیریه به ظرفیت تاب‌آوری اقتصادی در شرایط جنگ اقتصادی و تحریم در ایران را بررسی کرد. یافته‌ها ظرفیت‌های نهادی شامل حکمرانی داده‌محور و هدفمندی منابع، حکمرانی شبکه‌ای و هماهنگی نهادی، شفافیت و پاسخ‌گویی، چابکی و انطباق نهادی و فعال‌سازی ظرفیت‌های مولد را شناسایی کرد که در قالب چهار مرحلهٔ تثبیت اضطراری، بازیابی معیشتی، بازسازی ظرفیت تولیدی و نهادینه‌سازی تاب‌آوری به یکدیگر پیوند می‌یابند. بر این اساس، وقف و خیریه در صورت برخورداری از حکمرانی مناسب می‌توانند از حمایت کوتاه‌مدت فراتر روند و به حفظ معیشت، بازسازی درآمد و اشتغال و تقویت ظرفیت مواجهه با تکانه‌های بعدی کمک کنند.

یکی از یافته‌های محوری، نقش حکمرانی داده‌محور به عنوان سازوکاری واسط میان منابع وقف و خیریه و تاب‌آوری اقتصادی است؛ زیرا مداخلهٔ مؤثر مستلزم شناسایی نیاز، گیرنده، نوع حمایت و پیامد آن است. داده در این چارچوب علاوه بر ثبت اطلاعات، امکان تخصیص هدفمند و پایش مداخله را فراهم می‌کند. این برداشت با مطالعات مالی اجتماعی اسلامی دربارهٔ ضرورت حکمرانی

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

و هماهنگی ابزارهای حمایتی هم‌خوان است. مدیریت و توزیع یکپارچهٔ زکات و وقف و به طور کلی یکپارچه‌سازی منابع می‌تواند مسیر حمایت را از نیازهای اساسی به سرمایهٔ کسب‌وکار، آموزش، اشتغال و سرمایه‌گذاری امتداد دهد (Widiastuti et al., 2022a).

در کنار آن، مضمون هماهنگی نهادی اهمیت معماری شبکه‌ای حمایت اجتماعی را نشان می‌دهد. وقف و خیریه می‌توانند به جای واحدهایی مجزا، اجزای یک شبکهٔ حکمرانی اجتماعی باشند که اثربخشی آن به هماهنگی اطلاعات، منابع، ارجاع و ظرفیت‌های اجرایی وابسته است. ویدیاستوتی و همکاران (2022c) نیز توزیع هم‌پوشان و فقدان هماهنگی میان ذی‌نفعان را از موانع اثربخشی دانسته و یکپارچه‌سازی مدیریت و توزیع زکات و وقف را پیشنهاد کرده‌اند. مطالعات بین‌المللی نیز بر همکاری میان دولت، نهادهای مالی اجتماعی و بخش غیردولتی برای افزایش اثرگذاری مداخلات کاهش فقر تأکید دارند؛ بنابراین، یافتهٔ حاضر توجه را از افزایش صرف منابع به اتصال منابع و بازیگران و کاهش موازی‌کاری معطوف می‌کند.

مضمون شفافیت و پاسخ‌گویی نیز با ادبیات سازمان‌های غیرانتفاعی هم‌خوان است. پژوهش‌ها ارتباط پاسخ‌گویی، شفافیت و انتشار اطلاعات عملکردی را با اعتماد عمومی و مشارکت اهداکنندگان نشان داده‌اند (Becker, 2018; Farwell et al., 2019; Blouin et al., 2018). بکر[1] (2018) اثر پاسخ‌گویی داوطلبانه بر اعتماد و رفتار اهداکنندگان و بلوین[2] و همکاران (2018) رابطه افشای مالی برخط با دریافت کمک را گزارش کرده‌اند. فارول[3] و همکاران (2019) نیز ارتباط ادراک پاسخ‌گویی مالی و شفافیت با اعتماد به سازمان‌های خیریه را نشان داده‌اند.

یافتهٔ دیگر به چابکی و انطباق نهادی مربوط است. چابکی صرفاً سرعت پرداخت کمک نیست، بلکه توان بازتخصیص منابع، تغییر اولویت‌ها و اصلاح شیوهٔ مداخله متناسب با شرایط را نیز در بر می‌گیرد. این برداشت با ادبیات حکمرانی انطباقی دربارهٔ ترکیب ثبات و قابلیت تغییر، یادگیری و انعطاف‌پذیری تصمیم‌گیری سازگار است (Duit et al., 2010; Hong & Lee, 2018)؛ بنابراین، تاب‌آوری اقتصادی به توان نهادهای خیریه و وقفی برای واکنش سریع، بازتنظیم و یادگیری وابسته است.

مهم‌ترین پیوند یافته‌های پژوهش با پیشینهٔ مالی اجتماعی اسلامی، گذار از حمایت مصرفی به بازسازی ظرفیت اقتصادی است. ویدیاستوتی و همکاران (2022a) در الگوی «نجات اقتصادی، بازیابی اقتصادی، تقویت اقتصادی و تاب‌آوری اقتصادی»، مسیر مداخله را از نیازهای اساسی به سرمایهٔ کسب‌وکار، اشتغال، آموزش مدیریتی، توسعهٔ شبکه‌های کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری امتداد داده‌اند. پژوهش حاضر نیز نشان می‌دهد حمایت اضطراری نباید پایان مداخله باشد و منابع وقف و خیریه باید از تثبیت فوری به بازیابی معیشت و بازسازی ظرفیت تولیدی منتقل شوند. با این حال، پژوهش حاضر این منطق را در زمینهٔ جنگ اقتصادی و تحریم در ایران بسط می‌دهد و داده، هماهنگی، شفافیت، چابکی و یادگیری را نیز به عنوان شرایط تبدیل منابع به تاب‌آوری در نظر می‌گیرد؛ بنابراین، دستاورد پژوهش در ارائهٔ ابزار مالی جدید نیست، بلکه در پیونددادن حکمرانی منابع خیرخواهانه با فرایند چندمرحله‌ای تاب‌آوری اقتصادی در یک زمینهٔ پرتنش و مزمن است.

مطالعهٔ ویدیاستوتی و همکاران (2022b) دربارهٔ پایداری برنامه‌های مالی اجتماعی اسلامی نیز نشان داده است استمرار آثار این برنامه‌ها به سازوکارهای مدیریتی، نظارتی و مشارکت اهداکنندگان وابسته است. در چارچوب حاضر نیز، منابع مالی نقطهٔ آغاز مداخله هستند و تبدیل حمایت به تاب‌آوری به هدفمندی، هماهنگی، شفافیت، چابکی و یادگیری وابسته است؛ از این رو، پژوهش حاضر دامنهٔ مبانی پژوهشی مالی اجتماعی اسلامی را از یکپارچه‌سازی ابزارهای مالی به یکپارچه‌سازی ابزارها، بازیگران و مراحل مداخله گسترش می‌دهد.

---

[1] Becker
[2] Blouin
[3] Farwell

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

بر مبنای یافته‌ها، برای مجریان و نهادهای متولی، ایجاد سازوکار هماهنگی میان دستگاه‌های دولتی، خیریه‌ها، متولیان موقوفات و سایر ارائه‌دهندگان خدمات ضروری است تا اشتراک اطلاعات، ارجاع، ثبت حمایت و پایش نتایج امکان‌پذیر شود. همچنین، ایجاد زیرساخت دادهٔ مشترک برای شناسایی نیاز، نوع حمایت، دریافت‌کننده، منابع مصرف‌شده و پیامد آن، با رعایت محرمانگی، ضروری است. نظام شفافیت و پاسخ‌گویی نیز باید علاوه بر گزارش مالی، اطلاعات مربوط به گروه هدف، نوع مداخله، تداوم حمایت و نتایج آن را در بر گیرد. سبد مداخلات نیز باید با مرحلهٔ بحران متناسب باشد؛ حمایت نقدی و کالایی برای تثبیت اضطراری و سرمایهٔ در گردش، آموزش مهارتی، ابزار کار، اشتغال و حمایت از فعالیت‌های مولد برای مراحل بازیابی و بازسازی اهمیت بیشتری دارند. همچنین، می‌توان منابع موقوفات را بر اساس کارکرد و افق زمانی، میان واکنش سریع، استمرار خدمات ضروری و بازسازی ظرفیت‌های مولد تفکیک کرد.

برای پژوهشگران، هفت ظرفیت نهادی شناسایی‌شده می‌توانند به سازه‌های قابل سنجش تبدیل و در یک چارچوب کمّی آزمون شوند. همچنین، بررسی اثربخشی انواع مداخلات در مراحل مختلف بحران، مطالعهٔ شبکهٔ روابط دولت، خیریه‌ها، متولیان وقف، اهداکنندگان و دریافت‌کنندگان و مطالعات طولی دربارهٔ گذر خانوارها از تثبیت به بازیابی و بازسازی، از مسیرهای مهم پژوهشی است. در نهایت، مقایسهٔ تطبیقی ایران با کشورهای مواجه با تحریم، جنگ یا بحران‌های اقتصادی مزمن می‌تواند میزان وابستگی چارچوب حاضر به زمینهٔ ایران و قابلیت تعمیم آن را روشن کند.

در مجموع، مسئلهٔ اصلی در بهره‌گیری از وقف و خیریه برای تاب‌آوری اقتصادی صرفاً حجم منابع نیست، بلکه چگونگی حکمرانی، هماهنگی و تبدیل مرحله‌ای آنها به ظرفیت اقتصادی است. یافته‌ها وقف و خیریه را نه جایگزین نظام رسمی حمایت اجتماعی، بلکه بخشی از معماری چندسطحی تاب‌آوری می‌دانند که می‌تواند با دولت، جامعهٔ مدنی و سازوکارهای بازار تعامل کند و منابع اجتماعی را به سمت حفظ معیشت، تداوم درآمد، بازسازی ظرفیت تولیدی و آمادگی برای تکانه‌های بعدی هدایت کند. در این چارچوب، داده و هماهنگی هدفمندی منابع، شفافیت و پاسخ‌گویی اعتماد و ارزیابی و چابکی و انطباق واکنش و بازتنظیم مداخلات را تقویت می‌کنند. از این نظر، تاب‌آوری اقتصادی در شرایط جنگ اقتصادی و تحریم یک وضعیت ثابت نیست، بلکه فرایندی تجمعی است که از تثبیت آغاز می‌شود، از مسیر بازیابی و بازسازی ظرفیت اقتصادی عبور می‌کند و با یادگیری و نهادینه‌سازی ظرفیت‌های نهادی استمرار می‌یابد.

مقاله حامی مالی ندارد.

مقاله تعارض منافع ندارد.

در فرایند نگارش این مقاله، از ابزار هوش مصنوعی ChatGPT (نسخهٔ ٦) صرفاً به منظور بهبود نگارش و بازنویسی بخش پیشینهٔ پژوهش استفاده شده است. محتوای تولیدشده توسط این ابزار، توسط نویسندگان بازبینی و ویرایش شده و مسئولیت کامل صحت، دقت و محتوای نهایی مقاله به عهدهٔ نویسندگان است.

٦- منابع فارسی

آئین‌نامهٔ اجرایی قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه. (۱۳۶۵). مجلس شورای اسلامی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/109380

ابونوری، ا.، و لاجوردی، ح. (۱۳۹۵). برآورد شاخص ترکیبی تاب‌آوری و آسیب‌پذیری اقتصادی: بررسی موردی کشورهای

عضو اوپک. *پژوهش‌های سیاستگذاری و برنامه‌ریزی انرژی*، ۲(۵)، ۲۷–۵۴. https://civilica.com/doc/1455417

ارسطویی، م.، و محمدعلیزاده، ج. (۱۳۹۵). جایگاه وقف پول در نظام حقوقی وقفی ایران و تطبیق آن با حقوق انگلستان. *پژوهشنامهٔ مطالعات راهبردی در علوم انسانی و اسلامی*، ۱(۳). https://civilica.com/doc/704183

اسکندری‌نژاد، ا.، بهار، م.، ولی‌محمدی، م.، و مؤذن‌زاده، ف. (۱۴۰۲). آینده‌پژوهی خیریه‌ها و خیرخواهی در شهر تهران. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۱(۲)، ۱–۲۲. https://doi.org/10.22108/ecs.2022.135214.1020

حسینی، س. ف.، الماسی‌فرد، م. ر.، و آینه، م. (۱۴۰۳). آینده‌پژوهی مؤسسات خیریه (مطالعهٔ موردی: امور خیریه در شهر کرمانشاه). *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۲(۱)، ۷۷–۱۰۰. https://doi.org/10.22108/ecs.2023.139530.1077

خاکسارآستانه، ح.، رهنما، ع.، و ابراهیمی، ح. (۱۳۹۴). آسیب‌شناسی جایگاه نهاد وقف در مقاوم‌سازی اقتصاد کشور. *همایش ملی اقتصاد مقاومتی دانش بنیان* (دورهٔ ۱). https://sid.ir/paper/857193/fa

درخشنده، ر.، و عالیان، ر. (۱۳۹۷). *نقش مباحث فلسفی در توسعهٔ امور خیر و نیکوکاری*. کنفرانس علمی پژوهشی دستاوردهای نوین در مطالعات علوم مدیریت، حسابداری و اقتصاد ایران.

رعنایی‌کردشولی، ح.، و دهاز، ر. (۱۴۰۲). جایگاه نهادهای خیریه در الگوهای حکمرانی: واکاوی چالش‌های موجود در نظام حکمرانی ایران. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۱(۲)، ۱۳۱–۱۷۲. HTTPS://DOI.ORG/10.22108/ECS.2023.137326.1049

زارع، م.، و پایاب، م. (۱۴۰۴). ارائهٔ راهبردهای بهبود فرایند برنامه‌ریزی بازسازی در مناطق آسیب‌دیده از مخاطرات طبیعی با هدف تسریع در بازیابی پس از حادثه؛ مروری بر بازسازی پس از سوانح طبیعی در ایران. *ماهنامهٔ گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی*، ۳۳(۹). https://doi.org/10.22034/report.mrc.2025.1404.33.9.21177

سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی. (۱۴۰۱، ابلاغی ۲۱ فروردین). دفتر مقام معظم رهبری. file:///C:/Users/CityTech/Downloads/content_25665_[Leader.ir].pdf

فلاح تفتی، ف. (۱۳۸۷). وقف پول. *اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، (۲۵۰–۲۴۹). https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/321953

فولادی‌مقدم، ش.، و میرپنجی، س. م. م. (۱۴۰۳). گزارش نظارتی اجرای احکام مربوط به ساماندهی سیاست‌های حمایتی و محرومیت‌زدایی موضوع تبصرهٔ «۱۷» قوانین بودجه سال‌های ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲. *ماهنامهٔ گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی*، ۳۲(۷)، ۱–۱۰. https://doi.org/10.22034/report.mrc.2024.1403.32.7.20050

قادری، ع. ر. (۱۴۰۰). *اظهارنظر کارشناسی دربارهٔ «طرح هدفمندکردن حمایت‌های معیشتی از طریق اصلاح سازوکارهای شناسایی مشمولان حمایت»*. تهران، ایران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. https://sid.ir/paper/790343/fa

قاسمی، ح.، و عرب‌مازار، ع. (۱۳۹۹). تعیین مؤلفه‌های تاب‌آوری نظام تجاری ایران. *تحقیقات اقتصادی*، ۵۵(۱)، ۱۱۵–۱۳۳. https://doi.org/10.22059/jte.2020.283979.1008186

قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعهٔ کشور. (۱۳۹۵). مجلس شورای اسلامی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014070

قانون برنامهٔ پنجسالهٔ هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۳–۱۴۰۷). (۱۴۰۳). مجلس شورای اسلامی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1809128

قانون تشکیلات و اختیارات سازمان حج و اوقاف و امور خیریه. (۱۳۶۳). مجلس شورای اسلامی. مرکز پژوهش‌های مجلس

شورای اسلامی. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90992

قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی. (۱۳۸۳). مجلس شورای اسلامی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94018

قانون مدیریت خدمات کشوری. (۱۳۸۶). مجلس شورای اسلامی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/130021

قانون مدیریت بحران کشور. (۱۳۹۸). مجلس شورای اسلامی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1262578

کمیتهٔ امداد امام خمینی. (۱۳۹۴). *اساسنامهٔ کمیتهٔ امداد امام خمینی*. تهران: کمیتهٔ امداد امام خمینی. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/929312

مسعودی‌پور، س.، و معصومی، ف. (۱۴۰۳). نوع‌شناسی اولویت‌های ذهنی مدیران خیریه‌های دولتی و غیردولتی در موضوع مدیریت امر خیر در کشور مبتنی بر روش‌شناسی کیو. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۲(۱)، ۲۹–۵۰. https://doi.org/10.22108/ecs.2023.138749.1064

مصباحی‌مقدم، غ. ر.، سیاح، س.، و نادری نورعینی، م. م. (۱۳۸۸). امکان‌سنجی وقف سهام و پول: مدل صندوق وقف سهام و پول در ایران. *جستارهای اقتصادی*، ۶(۲)، ۵۹–۸۹. https://iee.rihu.ac.ir/article_268.html

مولایی، ح.، سجاسی قیداری، ح.، و بوزرجمهری، خ. (۱۴۰۳). تحلیل نقش نهاد خیریه‌ای امام علی (ع) در توسعهٔ اقتصادی-اجتماعی نواحی روستایی شهرستان قائنات. *روستا و توسعهٔ پایدار فضا*، ۵(۱)، ۷۴–۹۷. https://doi.org/10.22077/vssd.2023.6433.1191

موسوی، ح. (۱۴۰۱). *شکل‌گیری دولت مدرن و تکوین نظام رفاهی در ایران (۱۳۰۰–۱۴۰۰)*. مرکز توانمندسازی حاکمیت و جامعه، سازمان جهاد دانشگاهی تهران. https://iran-bssc.ir/project

ولی‌زاده، م. ج، و حسنخانی، ا. ر. (۱۴۰۴). چالش‌ها و موانع توسعهٔ وقف در ایران. *مطالعات وقف و امور خیریه*، ۳(۱)، ۱۹–۴۰. https://doi.org/10.22108/ecs.2025.142805.1116

هیئت وزیران. (۱۴۰۰). *آیین‌نامهٔ نحوهٔ تأمین، نگهداری و هماهنگی تجهیزات و ماشین‌آلات در مدیریت بحران* (تصویب‌نامهٔ شمارهٔ ۳۸۸۰۳/ت۵۸۰۵۲هـ). https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1667093

هیئت وزیران. (۱۴۰۲). *آیین‌نامهٔ سازماندهی و استفاده از ظرفیت تشکل‌های مردمی، داوطلبان و بخش خصوصی در مدیریت بحران* (تصویب‌نامهٔ شمارهٔ ۷۷۳۷۲/ت۵۸۰۵۳هـ). https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1782187

هیئت وزیران. (۱۴۰۳). *آیین‌نامهٔ پنجره واحد خدمات حمایتی ایرانیان* (تصویب‌نامهٔ شمارهٔ ۴۵۴۶۸/ت۶۱۸۶۹هـ). https://davoudabadi.ir/page/42453896

هیئت وزیران. (۱۴۰۴). *طرح/برنامهٔ احیاء و فعال‌سازی موقوفات غیرفعال*. https://nezamat.ir

References

Abounouri, E., & Lajvardi, H. (2016). Estimating a composite index of economic resilience and vulnerability: A case study of OPEC member countries. *Energy Policy and Planning Research, 2*(5), 27–54. https://civilica.com/doc/1455417 [In Persian]

Ainol-Basirah, A. W., & Siti-Nabiha, A. K. (2023). Accountability in waqf institutions: A meta-narrative review. *Journal of Islamic Accounting and Business Research, 14*(1), 181–201. https://doi.org/10.1108/JIABR-12-2021-0326

Al-Daihani, M., Dirie, K. A., Muneem, A., Abdul Lateb, N., & Bouteraa, M. (2025). Islamic social finance and its potential in addressing natural disaster emergencies and advancing sustainable development goals: A proposed model. *International Journal of Ethics and Systems*. Advance online publication. https://doi.org/10.1108/IJOES-05-2024-0138

https://doi.org/10.22108/ecs.2026.150368.1225

Aldrich, D. P., & Meyer, M. A. (2015). Social capital and community resilience. *American Behavioral Scientist, 59*(2), 254–269. https://doi.org/10.1177/0002764214550299

Arastooei, M., & Mohammadalizadeh, J. (2016). The status of cash waqf in Iran's endowment legal system and its comparison with English law. *Research Journal of Strategic Studies in Humanities and Islamic Sciences, 1*(3). https://civilica.com/doc/704183 [In Persian]

Ascarya, A. (2022). The role of Islamic social finance during COVID-19 pandemic in Indonesia's economic recovery. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 15*(2), 386–405. https://doi.org/10.1108/IMEFM-07-2020-0351

Becker, A. (2018). An experimental study of voluntary nonprofit accountability and effects on public trust, reputation, perceived quality, and donation behavior. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 47*(3), 562–582. https://doi.org/10.1177/0899764018756200

Blouin, M. C., Lee, R. L., & Erickson, G. S. (2018). The impact of online financial disclosure and donations in nonprofits. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing, 30*(3), 251–266. https://doi.org/10.1080/10495142.2018.1452819

Bowen, T., del Ninno, C., Andrews, C., Coll-Black, S., Gentilini, U., Johnson, K., Kawasoe, Y., Kryeziu, A., Maher, B., & Williams, A. (2020). *Adaptive social protection: Building resilience to shocks*. World Bank. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1575-1

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*(2), 77–101. https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa

Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S. (2008). *Profiling economic vulnerability and resilience in small states: Conceptual underpinnings* (Occasional Paper No. 1/2008). Islands and Small States Institute, University of Malta. https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/18562

Council of Ministers. (2021). *Regulations on the provision, maintenance, and coordination of equipment and machinery for crisis management* (Resolution No. 38803/T58052H). https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1667093 [In Persian]

Council of Ministers. (2023). *Regulations on the organization and utilization of the capacities of civil society organizations, volunteers, and the private sector in crisis management* (Resolution No. 77372/T58053H). https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1782187 [In Persian]

Council of Ministers. (2024). *Regulations on the Iranian Integrated Social Support Services Portal* (Resolution No. 45468/T61869H). https://davoudabadi.ir/page/42453896 [In Persian]

Council of Ministers. (2025). *Plan for the revival and activation of inactive endowments*. https://nezamat.ir [In Persian]

Correa, J. S., Daidone, S., Davis, B., & Sitko, N. J. (2023). Social protection and rural transformation in Africa. *Annual Review of Resource Economics, 15*, 305–327. https://doi.org/10.1146/annurev-resource-101422-100158

Derakhshandeh, R., & Alian, R. (2018). *The role of philosophical discussions in the development of philanthropy and charitable activities*. Scientific and Research Conference on New Achievements in Management Science, Accounting, and Economics Studies in Iran. [In Persian]

Duit, A., Galaz, V., Eckerberg, K., & Ebbesson, J. (2010). Governance, complexity, and resilience. *Global Environmental Change, 20*(3), 363–368. https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2010.04.006

Eskandarinejad, A., Bahar, M., Valimohammadi, M., & Moazenzadeh, F. (2023). Futures studies of charities and philanthropy in Tehran. *Waqf and Charitable Affairs Studies, 1*(2), 1-22. https://doi.org/10.22108/ECS.2022.135214.1020 [In Persian]

Farwell, M. M., Shier, M. L., & Handy, F. (2019). Explaining trust in Canadian charities: The influence of public perceptions of accountability, transparency, familiarity and institutional trust. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 30*(4), 768–782. https://doi.org/10.1007/s11266-018-00046-8

Fallah Tafti, F. (2008). Cash waqf. *Political-Economic Information*, (249-250). https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/321953 [In Persian]

Fooladi-Moghadam, S. D., & Mirpanji, S. M. M. (2024). Monitoring report on the implementation of

provisions concerning the organization of support policies and poverty alleviation under Note 17 of the 2022 and 2023 Budget Laws. *Monthly Expert Reports of the Research Center of the Islamic Consultative Assembly, 32*(7), 1-10. https://doi.org/10.22034/report.mrc.2024.1403.32.7.20050 [In Persian]

Ghaderi, A. (2021, August 23). *Expert opinion on the "Plan for Targeting Livelihood Support through Reforming the Mechanisms for Identifying Eligible Beneficiaries"*. Tehran, Iran: Research Center of the Islamic Consultative Assembly. https://sid.ir/paper/790343/fa [In Persian]

Ghasemi, H., & Arabmazar, A. (2020). Determining the components of resilience in Iran's trading system. *Economic Research, 55*(1), 115–123. https://doi.org/10.22059/jte.2020.283979.1008186 [In Persian]

General Policies on Social Security. (2022). General Policies on Social Security (communicated on April 10, 2022). Office of the Supreme Leader. file:///C:/Users/CityTech/Downloads/content_25665_[Leader.ir].pdf [In Persian]

Hoang, T., Maher, C. S., & Nkrumah, R. (2024). Examining nonprofit financial condition and resiliency strategies in response to COVID-19. *Journal of Public and Nonprofit Affairs, 10*(2), 198–220. https://doi.org/10.20899/jpna.7889q448

Hong, S., & Lee, S. (2018). Adaptive governance and decentralization: Evidence from regulation of the sharing economy in multi-level governance. *Government Information Quarterly, 35*(2), 299–305. https://doi.org/10.1016/j.giq.2017.08.002

Hosseini, S. F., Almasi-Fard, M. R., & Ayeneh, M. (2024). Futures studies of charitable institutions (Case study: Charitable affairs in Kermanshah). *Waqf and Charitable Affairs Studies, 2*(1), 77–100. https://doi.org/10.22108/ECS.2023.139530.1077 [In Persian]

Hsieh, H.-F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research, 15*(9), 1277–1288. https://doi.org/10.1177/1049732305276687

Imam Khomeini Relief Committee. (2015). *Statute of the Imam Khomeini Relief Committee*. Tehran: Imam Khomeini Relief Committee. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/929312 [In Persian]

International Labour Organization. (2011). *Social protection floor for a fair and inclusive globalization: Report of the Advisory Group chaired by Michelle Bachelet convened by the ILO with the collaboration of the WHO*. ILO.

Islam, R., & Walkerden, G. (2015). How do links between households and NGOs promote disaster resilience and recovery? A case study of linking social networks on the Bangladeshi coast. *Natural Hazards, 78*(3), 1707–1727. https://doi.org/10.1007/s11069-015-1797-4

Ivaschenko, O., Doyle, J., Kim, J., Sibley, J., & Majoka, Z. (2020). Does “Manna from Heaven” help? The role of cash transfers in disaster recovery: Lessons from Fiji after Tropical Cyclone Winston. *Disasters, 44*(3), 455–476. https://doi.org/10.1111/disa.12411

Janssen, M., & van der Voort, H. (2020). Agile and adaptive governance in crisis response: Lessons from the COVID-19 pandemic. *International Journal of Information Management, 55*, 102180. https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102180

Kalb, Z. (2024). Mobilized resilience and development under sanctions in Iran. *Development and Change, 55*(5), 933–964. https://doi.org/10.1111/dech.12859

Kedia, M., Ba, Y., Nair, S., & Foo, J. X. (2026). Futures thinking: Building proactive resilience in nonprofit organizations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 55*(5), 1145–1173. https://doi.org/10.1177/08997640251397655

Khaksar Astaneh, H., Rahnama, A., & Ebrahimi, H. (2015). An assessment of the challenges facing the waqf institution in strengthening the country's economic resilience. *National Conference on Knowledge-Based Resistance Economy* (No. 1). https://sid.ir/paper/857193/fa [In Persian]

Law on the Organization and Powers of the Organization for Hajj, Endowments, and Charitable Affairs. (1984). Islamic Consultative Assembly. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90992 [In Persian]

Law on the Structure of the Comprehensive Social Welfare and Social Security System. (2004).

Islamic Consultative Assembly. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94018 [In Persian]

Law on the Seventh Five-Year Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2024–2028). (2024). Islamic Consultative Assembly. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1809128 [In Persian]

Martin, R. (2012). Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography, 12*(1), 1–32. https://doi.org/10.1093/jeg/lbr019

Martin, R., & Sunley, P. (2015). On the notion of regional economic resilience: Conceptualization and explanation. *Journal of Economic Geography, 15*(1), 1–42. https://doi.org/10.1093/jeg/lbu015

Masoudi-Pour, S., & Masoumi, F. (2024). A typology of the subjective priorities of managers of governmental and non-governmental charities regarding the management of philanthropy in Iran, based on Q methodology. *Waqf and Charitable Affairs Studies, 2*(1), 29–50. https://doi.org/10.22108/ECS.2023.138749.1064 [In Persian]

Mesbahi-Moghaddam, G., Sayyah, S., & Naderi Nooraeini, M. M. (2009). Feasibility study of share and cash waqf: A model for a share and cash waqf fund in Iran. *Economic Essays, 6*(2), 59–89. https://iee.rihu.ac.ir/article_268.html [In Persian]

Mohaiyadin, N. M. H., Aman, A., Palil, M. R., & Said, S. M. (2022). Addressing accountability and transparency challenges in waqf management using blockchain technology. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance, 8*(Special Issue), 53–80. https://doi.org/10.21098/jimf.v8i0.1413

Molaei, H., Sajasi Ghidari, H., & Bozorgmehri, K. (2024). Analyzing the role of the Imam Ali charitable institution in the socioeconomic development of rural areas in Qayenat County. *Rural Areas and Sustainable Spatial Development, 5*(1), 74–97. https://doi.org/10.22077/vssd.2023.6433.1191 [In Persian]

Mubarak, D., & Wahyuni, S. (2025). The role of Islamic social finance on promoting inclusive recovery amid crises: A systematic literature review. *Indonesian Conference of Zakat Proceedings*, 93–114. https://doi.org/10.37706/iconz.2024.942

Mousavi, H. (2022). *The formation of the modern state and the evolution of the welfare system in Iran (1921–2021)*. Center for Empowerment of Governance and Society, Tehran Academic Center for Education, Culture and Research. https://iran-bssc.ir/project [In Persian]

National Crisis Management Law. (2019). Islamic Consultative Assembly. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1262578 [In Persian]

OECD. (2026). *Private philanthropy for development (3rd ed.): Taking stock of philanthropy's contribution to development*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/98e676c0-en

Permanent Provisions of the National Development Programs Act. (2016). Islamic Consultative Assembly. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/1014070 [In Persian]

Ranaei-Kordshouli, H., & Dehaz, R. (2023). The position of charitable institutions in governance models: An examination of existing challenges in Iran's governance system. *Waqf and Charitable Affairs Studies, 1*(2), 131–172. https://doi.org/10.22108/ECS.2023.137326.1049 [In Persian]

Social Security Management Law. (2007). Islamic Consultative Assembly. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. https://rc.majlis.ir/fa/law/show/130021 [In Persian]

UNICEF Iran. (2026). *Inclusive social protection*. UNICEF. https://www.unicef.org/iran/en/inclusive-social-protection

United Nations Development Programme. (2018, October 13). *Unlocking Islamic social finance to help communities address vulnerability and inequality*. UNDP.

United Nations Development Programme. (2019, January 23). *Islamic finance for social good*. UNDP.

Valizadeh, M. J., & Hasankhani, A. R. (2025). Challenges and barriers to the development of waqf in Iran. *Waqf and Charitable Affairs Studies, 3*(1), 19–40. https://doi.org/10.22108/ECS.2025.142805.1116 [In Persian]

Widiastuti, T., Ningsih, S., Prasetyo, A., Mawardi, I., Herianingrum, S., Robani, A., ..., & Hady, A. F. (2022a). Developing an integrated model of Islamic social finance: Toward an effective governance framework. *Heliyon, 8*(9), e10383. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10383

Widiastuti, T., Prasetyo, A., Robani, A., Mawardi, I., Rosida, R., & Al Mustofa, M. U. (2022b). Toward developing a sustainability index for the Islamic Social Finance program: An empirical investigation. *PLOS ONE, 17*(11), e0276876. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0276876

Widiastuti, T., Robani, A., Sukmaningrum, P. S., Mawardi, I., Ningsih, S., Herianingrum, S., & Al-Mustofa, M. U. (2022c). Integrating sustainable Islamic social finance: An Analytical Network Process using the Benefit Opportunity Cost Risk (ANP BOCR) framework: The case of Indonesia. *PLOS ONE, 17*(5), e0269039. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0269039

World Bank Group. (2026). *Macro Poverty Outlook for Islamic Republic of Iran: April 2026 Datasheet*. Macro Poverty Outlook (MPO). Washington, D.C. http://documents.worldbank.org/curated/en/099211508192619381

Xie, M., & Chen, L. (2023). Make hay while the sun shines: How community-based nonprofit organizations cultivate refugees' social capital and disaster resilience. *Journal of Human Services and Social Work, 45*(4). https://doi.org/10.37808/jhhsa.45.4.3

Zare, M., & Payab, M. (2025). Strategies for improving reconstruction planning processes in areas affected by natural hazards to accelerate post-disaster recovery: A review of post-disaster reconstruction in Iran. *Monthly Expert Reports of the Research Center of the Islamic Consultative Assembly, 33*(9), e21177. https://doi.org/10.22034/report.mrc.2025.1404.33.9.21177 [In Persian]